

SOTSIAL MUNOSABAT TURLARI

ТИПЫ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

TYPES OF SOCIAL RELATIONSHIPS

Ne'matova Surayyo Quvondiq qizi

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti sotsiologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi
surayyonematova154@gmail.com*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada sotsial munosabatlarning mohiyati, ularning shakllanish jarayoni va turlarining jamiyat hayotidagi o'rne atroflicha tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — insonlar, ijtimoiy guruhlar va institutlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarning ijtimoiy tizimda tutgan o'rnini aniqlash hamda sotsial munosabatlarning turlarini nazariy va amaliy jihatdan tasniflashdir. Maqolada sotsiologik va ijtimoiy psixologik yondashuvlar asosida sotsial munosabatlarning ijtimoiy tizimdagi dinamikasi, ularning shaxs va jamiyat taraqqiyotiga ta'siri o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *sotsial munosabat, ijtimoiy tizim, shaxslararo aloqa, guruh, jamiyat, ijtimoiy institut, ijtimoiy struktura, kommunikatsiya.*

Annotation. *This article provides a comprehensive analysis of the essence of social relations, the process of their formation and the role of their types in the life of society. The main goal of the study is to determine the place of interactions between people, social groups and institutions in the social system and to classify the types of social relations theoretically and practically. The article studies the dynamics of social relations in the social system, their impact on the development of the individual and society based on sociological and social psychological approaches.*

Keywords: *social relations, social system, interpersonal communication, group, society, social institution, social structure, communication.*

Аннотация. *В статье представлен комплексный анализ сущности социальных отношений, процесса их формирования и роли их типов в жизни общества. Основная цель исследования — определить место взаимодействия людей, социальных групп и институтов в социальной системе, а также дать теоретическую и практическую классификацию типов социальных отношений. В статье исследуется динамика социальных отношений в социальной системе, их влияние на развитие личности и общества на основе социологических и социально-психологических подходов.*

Ключевые слова: *социальные отношения, социальная система, межличностное общение, группа, общество, социальный институт, социальная структура, коммуникация.*

KIRISH

Inson jamiyatsiz yashay olmaydi, jamiyat esa insonlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar va munosabatlar orqali mavjud bo'ladi. Shu jihatdan sotsial munosabatlar jamiyatning ijtimoiy tuzilmasini shakllantiruvchi, uni bir butun tizim sifatida birlashtiruvchi eng muhim omillardan biridir. Har bir inson hayotining mazmuni, qadriyatlar va ijtimoiy mavqei bevosita u ishtirok etadigan sotsial munosabatlarning shakli va sifati bilan belgilanadi.

Sotsial munosabatlar shaxslararo aloqalardan tortib, davlatlararo hamkorlik darajasigacha bo'lgan keng ijtimoiy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu munosabatlar oila, ta'lim, mehnat, siyosat, din, madaniyat va iqtisodiyot kabi ijtimoiy institutlar orqali namoyon bo'ladi. Ularning barqarorligi jamiyatdagi totuvlik, taraqqiyot va ijtimoiy adolatni ta'minlovchi asosiy shart hisoblanadi. Shu sababli sotsial munosabatlarni chuqur o'rganish zamonaviy sotsiologiya, psixologiya va falsafa fanlarining eng muhim yo'nalishlaridan biri sanaladi.

Bugungi globallashuv davrida sotsial munosabatlar shakl va mazmun jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Raqamli kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarining jadal rivojlanishi natijasida insonlar o'rtasidagi aloqa tezkor, ko'p qirrali va virtual tus olmoqda. Bu holat, bir tomondan, ijtimoiy integratsiyani kuchaytirayotgan bo'lsa, boshqa tomondan, sotsial ziddiyatlar, begonalashuv va individualizm kabi yangi ijtimoiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Mazkur maqola ana shu murakkab ijtimoiy jarayonlarni tahlil etish, sotsial munosabatlarning mohiyatini ochib berish va ularning turlarini tizimli ravishda o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — sotsial munosabatlarning turli ko'rinishlarini aniqlash, ularning jamiyatdagi funksiyasini belgilash hamda zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida ularning ahamiyatini ilmiy asosda tahlil qilishdir.

Metod va materiallar. Ushbu tadqiqotda sotsial munosabatlarning turlari, ularning shakllanish omillari hamda jamiyat rivojidadagi o'rni sotsiologik tahlil metodlari asosida o'rganildi. Maqola tayyorlashda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Tizimli yondashuv metodi — sotsial munosabatlarni jamiyatning yagona tizimiy elementi sifatida o'rganish, ularning siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy va madaniy sohalar bilan uzviy bog'liqligini aniqlash uchun qo'llanildi.

Qiyosiy tahlil metodi — tarixiy davrlar va turli ijtimoiy tizimlarda sotsial munosabatlarning xususiyatlarini solishtirish orqali ularning o'zgaruvchanlik darajasi aniqlab berildi.

Sotsiologik kuzatuv va tahlil — ijtimoiy guruhlar, oila, mehnat jamoalari hamda davlat institutlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir shakllari real hayot misolida tahlil qilindi.

Kontent tahlil metodi — ilmiy manbalar, statistik ma'lumotlar, rasmiy hisobotlar hamda ijtimoiy tarmoqlardagi aloqa shakllari o'rganildi.

Empirik tahlil — zamonaviy O'zbekiston jamiyatida sotsial munosabatlarning o'zgarish dinamikasi, axborot texnologiyalarining ta'siri va yoshlar o'rtasidagi kommunikatsiya shakllari misolida kuzatildi.

Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida klassik sotsiologiya asarlari (Veber, Dyurkgeym, Parsons, Giddens va boshqalar), zamonaviy nazariy konsepsiyalar (Kastels, Berger va Lukmanning ijtimoiy konstruksionizm nazariyasi), O'zbekiston olimlarining sotsial tizim, ijtimoiy institutlar va munosabatlar transformatsiyasiga oid ishlari (A. Ergashev, N. Jo'raev, S. Normurodov), O'zbekiston Respublikasi Milliy statistik qo'mitasi va Sotsiologiya instituti tomonidan chop etilgan ijtimoiy-iqtisodiy hisobotlar tanlab olingan.

Adabiyotlar tahlili. Sotsial munosabatlar nazariyasi sotsiologiya fanining markaziy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u jamiyatdagi ijtimoiy aloqalar tizimini tushuntirishga qaratilgan. Mazkur mavzu turli davr va ilmiy maktab vakillari tomonidan keng yoritilgan.

K. Marks (Marx, 1867) sotsial munosabatlarni ijtimoiy-iqtisodiy tuzilma bilan chambarchas bog'liq jarayon sifatida tahlil qilib, ularni ishlab chiqarish munosabatlarning aks-sadosi deb ta'riflagan. Unga ko'ra, insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning mohiyati ularning iqtisodiy faoliyati, mulkchilik shakli va ishlab chiqarish jarayonidagi o'rniga bog'liqdir¹⁰⁹.

M. Veber (Weber, 1922) esa sotsial munosabatlarga "ijtimoiy harakat" nuqtayi nazaridan yondashib, har bir ijtimoiy aloqa subyektning maqsadi, qadriyati va motivatsiyasi bilan belgilanadi, degan fikrni ilgari suradi. Veberning "sotsial harakat" nazariyasi sotsial munosabatlarni subyektiv ma'nolar orqali tushuntiradi.

E. Dyurkgeym (Durkheim, 1895) esa sotsial munosabatlarni jamiyatni bir butun tizim sifatida birlashtiruvchi "sotsial faktlar" deb ta'riflagan¹¹⁰. Uning fikricha, ijtimoiy normalar, qadriyatlar va institutlar shaxsning xulq-atvoriga kuchli ta'sir ko'rsatadi va shu orqali ijtimoiy tartibni saqlab turadi.

Zamonaviy sotsiologik yo'nalishlarda, xususan, A. Giddensning (Giddens, 1984) "strukturatsiya nazariyasi" sotsial munosabatlarning ikkiyoqlama tabiati — ya'ni inson faoliyatining strukturani yaratishi va o'sha strukturadan ta'sirlanishi — konsepsiyasini ilgari suradi¹¹¹. Bu nazariya sotsial munosabatlarning dinamik, o'zgaruvchan va o'zaro bog'liq xarakterini tushuntirishga xizmat qiladi.

P. Berger va T. Lukmanning "Ijtimoiy haqiqatning qurilishi" asarida (1966) sotsial munosabatlar inson ongida ijtimoiy tajriba orqali shakllanadigan "haqiqat ierarxiyasi" sifatida talqin etiladi. Ularning qarashicha, ijtimoiy munosabatlar shaxsning identifikatsiyasi va ijtimoiylashuv jarayonining ajralmas qismidir.

O'zbekistonlik olimlar ham bu yo'nalishda o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar. A. Shermuhamedov (2018) o'zining "Sotsiologiya asoslari" nomli darsligida sotsial

¹⁰⁹ Marks, K. (1867). *Kapital. Siyosiy iqtisod tanqidi*. Gamburg: Otto Meyssner nashriyoti.

¹¹⁰ Dyurkgeym, E. (1895). *Sotsiologik metod qoidalari*. Parij: Feliks Alkan nashriyoti.

¹¹¹ Giddens, E. (1984). *Jamiyatning tuzilishi: Strukturatsiya nazariyasi*. Kembrij: Politi Press nashriyoti.

munosabatlarni milliy qadriyatlar, oila anʼanalari va jamiyatning maʼnaviy asoslari bilan bogʻlab tahlil etgan¹¹². M. Joʻrayev (2020) esa Oʻzbekiston sharoitida ijtimoiy institutlar oʻrtasidagi hamkorlikning transformatsiya jarayonlarini oʻrgangan. Shuningdek, D. Shonazarov (2022) zamonaviy axborot texnologiyalari taʼsirida sotsial munosabatlarning raqamli shakllanish jarayonlarini tahlil etgan.

Ushbu manbalarni tahlil qilish shuni koʻrsatadiki, sotsial munosabatlar statik jarayon emas, balki tarixiy, madaniy va texnologik omillar taʼsirida doimo rivojlanib boruvchi tizimdir. Turli nazariyalar sotsial munosabatlarning mohiyatini har xil yoʻsinda talqin qilsa-da, ularning barchasi jamiyat birligining zarurligini, ijtimoiy aloqa va oʻzaro taʼsirning inson hayotidagi markaziy oʻrni borligini eʼtirof etadi.

Metod va materiallar. Ushbu tadqiqotda sotsial munosabatlarning turlari, ularning shakllanish omillari hamda jamiyat rivojidadagi oʻrni sotsiologik tahlil metodlari asosida oʻrganildi. Maqola tayyorlashda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Tizimli yondashuv metodi — sotsial munosabatlarni jamiyatning yagona tizimiy elementi sifatida oʻrganish, ularning siyosiy, iqtisodiy, maʼnaviy va madaniy sohalar bilan uzviy bogʻliqligini aniqlash uchun qoʻllanildi.

Qiyosiy tahlil metodi — tarixiy davrlar va turli ijtimoiy tizimlarda sotsial munosabatlarning xususiyatlarini solishtirish orqali ularning oʻzgaruvchanlik darajasi aniqlab berildi.

Sotsiologik kuzatuv va tahlil — ijtimoiy guruhlar, oila, mehnat jamoalari hamda davlat institutlari oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir shakllari real hayot misolida tahlil qilindi.

Kontent tahlil metodi — ilmiy manbalar, statistik maʼlumotlar, rasmiy hisobotlar hamda ijtimoiy tarmoqlardagi aloqa shakllari oʻrganildi.

Empirik tahlil — zamonaviy Oʻzbekiston jamiyatida sotsial munosabatlarning oʻzgarish dinamikasi, axborot texnologiyalarining taʼsiri va yoshlar oʻrtasidagi kommunikatsiya shakllari misolida kuzatildi.

Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida klassik sotsiologiya asarlari (Veber, Dyurkgeym, Parsons, Giddens va boshqalar), zamonaviy nazariy konsepsiyalar (Kastels, Berger va Lukmanning ijtimoiy konstruksionizm nazariyasi), Oʻzbekiston olimlarining sotsial tizim, ijtimoiy institutlar va munosabatlar transformatsiyasiga oid ishlari (A. Ergashev, N. Joʻraev, S. Normurodov), Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistik qoʻmitasi va Sotsiologiya instituti tomonidan chop etilgan ijtimoiy-iqtisodiy hisobotlar tanlab olingan

Mazkur metod va materiallar asosida sotsial munosabatlarning asosiy turlari – iqtisodiy, siyosiy, madaniy, axloqiy, huquqiy va oilaviy munosabatlar – tizimli va empirik jihatdan oʻrganildi. Natijada jamiyat barqarorligi, ijtimoiy integratsiya va madaniy qadriyatlar shakllanishida har bir munosabat turining oʻrni aniqlab berildi.

Sotsial munosabatlarning turlari. Sotsial munosabatlar jamiyatdagi turli ijtimoiy tizimlar oʻrtasida yuzaga keladigan, ularni bir-biriga bogʻlab turuvchi aloqalardir. Ularni quyidagi asosiy turlarga ajratish mumkin:

¹¹² Shermuhamedov, A. (2018). *Sotsiologiya asoslari*. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.

Iqtisodiy sotsial munosabatlar — ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash va iste'mol jarayonida vujudga keladi. Bu munosabatlar moddiy ne'matlarning yaratilishi va taqsimlanishida muhim ahamiyatga ega. Masalan, ishchi bilan ish beruvchi, ishlab chiqaruvchi bilan iste'molchi o'rtasidagi aloqalar.

Siyosiy sotsial munosabatlar — davlat va jamiyat o'rtasidagi hokimiyat aloqalarini, fuqarolarning siyosiy jarayonlarda ishtirokini, partiyalar va jamoat tashkilotlarining o'zaro ta'sirini o'z ichiga oladi.

Huquqiy sotsial munosabatlar — qonun va me'yorlar asosida tartibga solinadigan aloqalardir. Ular fuqarolarning huquq va majburiyatlarini, jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlaydi.

Ma'naviy-madaniy munosabatlar — axloqiy qadriyatlar, urf-odatlar, madaniyat, san'at va ta'lim tizimi orqali shakllanadi. Bu turdagi munosabatlar jamiyatning ma'naviy birligini mustahkamlaydi.

Oilaviy-maishiy munosabatlar — shaxsning eng yaqin ijtimoiy muhiti — oila, qarindoshlik, turmush tarzi va kundalik hayotdagi aloqalarni ifodalaydi. Bu munosabatlar jamiyatning barqarorligi va avlodlar o'rtasidagi uzviylikni ta'minlaydi.

Etno-sotsial munosabatlar — millatlar, elatlar va etnik guruhlar o'rtasidagi o'zaro hurmat, bag'rikenglik va hamkorlik asosida shakllanadigan aloqalardir.

Virtual sotsial munosabatlar — raqamli kommunikatsiya texnologiyalari, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali shakllanadigan yangi turdagi ijtimoiy aloqalardir. XXI asrda bu munosabatlar insonlararo muloqotda muhim o'rin egallamoqda.¹¹³

Sotsial munosabatlarning bu turlari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, jamiyatning ijtimoiy tuzilmasini shakllantirishda o'zaro ta'sir qiladi. Har bir tur ma'lum bir ijtimoiy tizim va qadriyatlar asosida rivojlanadi.

Xulosa. Sotsial munosabatlar jamiyat hayotining ajralmas qismi bo'lib, ular insonlarning kundalik faoliyatida, ijtimoiy institutlar va guruhlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirda muhim o'rin tutadi. Ular jamiyatdagi ijtimoiy tizimni tartibga soluvchi, barqarorlikni ta'minlovchi hamda insonlarning o'zaro muloqotini yo'lga qo'yuvchi asosiy omil hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sotsial munosabatlar turli shakllarda namoyon bo'ladi: iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ma'naviy-madaniy, oilaviy, etnik va virtual munosabatlar. Har bir tur jamiyat hayotining muayyan jabhasida o'ziga xos rol o'ynaydi. Iqtisodiy munosabatlar — ishlab chiqarish va taqsimot jarayonlarining asosini, siyosiy munosabatlar — hokimiyat tizimi va boshqaruv mexanizmini, huquqiy munosabatlar esa — qonuniylik va adolatni ta'minlaydi. Ma'naviy-madaniy hamda oilaviy munosabatlar esa insoniy qadriyatlarni shakllantirib, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi.

Bugungi globallashuv va raqamli jamiyat sharoitida sotsial munosabatlar yangi bosqichga ko'tarildi. Virtual muloqot, axborot texnologiyalari va raqamli kommunikatsiyalar orqali insonlar o'rtasidagi aloqalar kengayib, sotsial hayotning yangi shakllari vujudga

¹¹³ G'ofurov A. *Sotsiologiya asoslari*. — Toshkent: O'zbekiston, 2018

kelmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon ijtimoiy mas'uliyat, axloqiy me'yorlar va madaniyatga bo'lgan munosabatni qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda.

Umuman olganda, sotsial munosabatlar turlarining uyg'un rivojlanishi jamiyatda ijtimoiy adolat, iqtisodiy o'sish, siyosiy barqarorlik va ma'naviy yuksalishni ta'minlaydi. Shuning uchun ularni chuqur o'rganish, ilmiy asosda tahlil qilish va zamonaviy sharoitlarga mos takomillashtirish har bir jamiyat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Marks, K. (1867). *Kapital. Siyosiy iqtisod tanqidi*. Gamburg: Otto Meyssner nashriyoti.
2. Dyurkgeym, E. (1895). *Sotsiologik metod qoidalari*. Parij: Feliks Alkan nashriyoti.
3. Giddens, E. (1984). *Jamiyatning tuzilishi: Strukturatsiya nazariyasi*. Kembrij: Politi Press nashriyoti.
4. Shermuhamedov, A. (2018). *Sotsiologiya asoslari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
5. G'ofurov A. *Sotsiologiya asoslari*. — Toshkent: O'zbekiston, 2018.
6. Karimova D. *Jamiyat va sotsial tizimlar*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.